

Convorbire cu
MOSHE CARMILLY
WEINBERGER
fost Șef-Rabin
al Clujului



DIN VÎLTOAREA UNOR ANI DRAMATICI

Domnul prof. dr. Moshe Carmilly-Weinberger s-a născut la Budapesta, în anul 1908. A studiat în Germania și Ungaria. În anul 1934 a fost ales șef-rabin al Clujului. La 2 mai 1944, când teroarea horthystă amenința cu lichidarea întreaga comunitate, din însărcinarea „Judenrat“-ului și în urma indicațiilor lui Emil Hațieganu, în împrejurări dramatice, a trecut în România cu misiunea de a găsi soluții de salvare pentru evreii care se refugiau din Ungaria în România. În iulie 1944, pe o șalupă, „Kazbek“, ajunge, prin Constantinopol, în Palestina. După înființarea statului Israel a lucrat, un timp, în cadrul Ministerului de Externe, o vreme fiind și consilier cultural al Israelului la Budapesta. Din anul 1956 a fost profesor la Yeshiva University din New York. S-a pensionat ca profesor emerit în 1976. A scris numeroase cărți, între care și **Memorial Volum for the Jews of Cluj-Kolozsvár** (New York, 1970; ediția a II-a: 1988). Cea mai recentă lucrare - **Fear of Art - Freedom of Expression in Art**, apărută în anul 1986, la R.R. Bowker Company New-York & London, se află în curs de traducere și în limba română (**Spaima de artă**).

L-am întâlnit la Cluj-Napoca, unde revenea după 44 de ani. O reîntîlnire pe care a așteptat-o cu o tulburătoare emoție. De aproape 48 de ani n-a mai vorbit românește, o limbă pe care o consideră frumoasă, chiar fermecătoare și caldă, amintindu-i de meleaguri și de prieteni dragi.

A venit, la invitația Asociației „România“, cu multe gânduri: să-și revadă prietenii de odinioară, ațiția ciți mai sînt în viață, să se reîntînească, la sinagoga din Cluj-Napoca, cu membrii de azi ai comunității, să viziteze cimitirele unde se odihnesc cei ce au plecat spre Cîmpiile Elizee, să re-

constitue drumurile prin care, prin „rețelele omenei“, tolerate și chiar sprijinite de România, au fost salvați mii de evrei. Iar în această fantastică înclăstare, Emil Hațieganu - ne spunea fostul rabin - a fost un om providențial. Și a ținut să-l omagieze, așa cum se cuvine, pregătind o impresionantă coroană pe a cărei eșarfă a scris următorul text: „**Lui Emil Hațieganu, curajosului și înțeleptului conducător al românilor din Transilvania de nord, care în anii 1940-1944 a contribuit la salvarea a mii de evrei. Cu recunoștință, Moshe Carmilly-Weinberger, fost șef-rabin al Clujului**“. A mai depus la București o coroană de flori pe mormîntul cardinalului Iuliu Hossu, a cărui participare nemijlocită la acțiunea de salvare a evreilor a fost de cea mai mare importanță. Amintindu-și de o curajoasă predică rostită la 18 mai 1944 în biserica Sf. Mihail din Cluj, în care episcopul r. cat. de Alba Iulia a condamnat persecutarea evreilor, Moshe Carmilly în semn de recunoștință, a așezat și pe mormîntul acestuia o coroană de flori.

Sîntem de cîteva ore împreună, la o „conferință de presă“ organizată *ad-hoc*, într-unul din apartamentele „New Yorkului“ de odinioară, hotelul clujean care poartă azi numele de „Continental“, iar calendarul indică ziua de 18 mai 1988.

- ...Era, deci, 27 martie 1944, stimate domnule profesor Carmilly, dețineai funcția de șef-rabin al Clujului, oraș în care trăiau 18 mii de evrei, cînd Gestapoul, instalat chiar aici, în hotelul în care discutăm, și-a început activitatea...

- Au fost vremuri cumplite! Și pentru români, și pentru evrei! Și dacă n-ar trebui să culegem lecții pentru viață, ar trebui să le uităm. Dar cine poate uita? Cum poți uita zbciumul orașului, al oame-

milor, afișele care împinzeau orașul, semnate de comandantul poliției ungare, Lajos Hollósy-Kúthy, prin care se cerea evreilor să declare averea ce o dețin și în primul rînd aurul, apoi banii, tot ce aveau mai de preț! Peste teritoriul Transilvaniei de Nord, trecut în componența Ungariei după Diktatul de la Viena, pluteau nori negri. După ce sute de mii de români au fost expulzați din propria lor țară, optsprezece mii de vieți de evrei erau în grav pericol numai la Cluj. Evreii erau jefuiți, maltratați, iar agresivitatea le punea pur și simplu în pericol viața. În martie-aprilie 1944, după apariția la Cluj a Gestapoului și a „S.D.”-ului, a fost inventat, ca organ de legătură între autorități și comunitate, „Judenrat”-ul. „Dispariția” mea din Cluj era, de fapt, o urmare a deciziei acestui organism și avea un scop precis: lărgirea acțiunii de salvare, prin crearea unor noi puncte de trecere peste graniță, ca și asigurarea condițiilor de viață a refugiaților evrei în România. Inițial, s-a considerat că este necesar să fie trimis în România un comitet de acțiune compus din trei persoane. Era un program pe care l-a considerat necesar și Emil Hațieganu, care a informat în acest sens și autoritățile din România. Proiectul a fost însă aminat de „Judenrat”, din cauza riscurilor la care se expuneau nu numai membrii săi, ci întreaga colectivitate a evreilor. În ultimul moment, totuși, acest plan a fost acceptat, plecînd în România nu o delegație, ci o persoană. Cel desemnat am fost eu. La sugestia președintelui „Judenrat”-ului, dr. Iosif Fischer, am lăsat o scrisoare în urma mea, în care arătam că, neputînd suporta suferințele comunității mele, mi-am pus capăt zilelor. Scrisoarea trebuia să servescă drept alibi conducerii „Judenrat”-ului, în cazul cînd Gestapoul ar fi anchetat cazul.

- Ce „ecou” a produs scrisoarea?
- A doua zi dr. Fischer s-a prezentat cu această scrisoare la Gestapo, unde l-a spus însă categoric: „un rabin nu se sinucidel”. Și că vor crede conținutul scrisorii doar dacă „mi vor găsi și cadavrul!”

- Chiar „cum ați trecut” „linia de demarcație”?
- În Europa, la acea dată, existau doar două căi de salvare din găzania morții hitleriste: prin România și peste Pirinei în Spania. Prin Diktatul de la Viena, cel puțin 300 000 de evrei au ajuns - împreună cu 1 000 000 de români - sub jurisdicția Regatului Ungar. Numările au fost tragice. Legile au avut în vedere existența oamenilor. Românii și evreii au pierdut dreptul la mijloacele de existență. În practică, negociulul, la profesiile zise „libere”, în teritoriul i s-a interzis dreptul la învățătură. Și asta în vreme ce bărbaiți între 18 și 48 de ani au fost mobilizați în cadrul armatei ungare, în detașamente de muncă forțată. Urmarea este bine știută azi: majoritatea au murit în condiții cumplite!

Dar m-ați întreat „cum am trecut”! Am încercat să vă prezint cîteva dintre problemele care au impus acest drum, totuși periculos. În urma Diktatului de la Viena, România și Ungaria erau despărțite de o lungă și greu controlabilă linie de frontieră care se întindea de la Békéscsaba spre Brașov, străbătînd zone deluroase, în unele locuri adevărate labirinturi. Clujul era cel mai aproape de graniță, la numai cîteva kilometri de Feleac, și

în această zonă au fost căutate punctele de trecere cele mai potrivite. Unul a fost prin satul Aiton. Prin diferite filiere au fost stabilite legături cu locuitorii acestui sat din România, în speranța de a găsi oameni dispuși să ne sprijine. Nu era simplu. Viața refugiaților era expusă unui permanent pericol, atît din cauza terenului dificil, accidentat, cu multe dealuri și văi, pe care numai tinerii se încumetau să-l parcurgă, cit și datorită pericolului de a fi prinși de grănicerii unguri.

- Înțeleg că retrăiți intens clipele dramatice de atunci...
- Aveam 36 de ani. Cînd am fost desemnat de „Judenrat” să plec, am avut o singură dorință, pe care i-am transmis-o președintelui, dr. Iosif Fischer: să poarte grija părinților mei! Și el s-a angajat. Dar știți care a fost tributul pentru încercarea mea de a salva comunitatea? Viața propriilor mei părinți! În amintirea mea a rămas lîna despărțirii, atunci, în 2 mai 1944, seara, cînd m-așa intinericul peste oraș. Cînd mai rămăseseră doar două ore pînă la plecare, m-am întâlnit cu membri ai „Judenrat”-ului, le-am spus unde se află ascunsă Sifrei Tora și registrele comunității, am trecut apoi să-mi revăd părinții, oameni în vîrstă care locuiau pe strada Traian - pe atunci Rudolf utca -, cred că la numărul 12. Punctul de întîlnire a grupului era biserica reformată de lingă poliție. Erau acolo nouă tineri refugiați din Polonia, băieți și fete. Sotia mea tînușe să mă însoțească în pericolul acea aventură, iar mai apoi a apărut și un prieten de-al meu...

- Student?
- Da, așa-mi numeam pe elevii noștri. În 1940, pentru toți evreii se închiseseră drumurile spre școli. Era o situație gravă.

- La ora Diktatului, norii negri nu erau totuși avertismente?

- Pentru evrei, tot ce s-a întîmplat a fost o mare surpriză! Nu, nu, nici o minte sănătoasă nu s-a putut gîndi la ceea ce avea să se întîmple.

- ...Și ce-ați făcut atunci cînd nici o școală nu i-a mai primit pe copii?

- În ziua de 8 octombrie 1940, ministrul cultelor și educației din Budapesta, Bálint Homan, aflîndu-se la Cluj, a primit delegația comunității noastre. A dat curs cererii mele de a deschide două școli medii evreiești: una pentru fete și alta pentru băieți. Cu eforturi greu de imaginat, ele și-au început activitatea. Școlile, dispunînd de un excelent corp profesoral, au dat rezultate foarte bune. Din păcate, în mai-iunie 1944, atît cei aproximativ 600 de elevi, cit și profesorii au fost deportați. Majoritatea au murit în lagărele de exterminare. Cei puțini rămași în viață și-au continuat studiile. Astăzi ei trăiesc în România, în S.U.A., Canada și Israel. Cu mare bucurie îi revăd din cînd în cînd, fie cu ocazia vizitelor mele în Israel, cum a fost și anul acesta, în ianuarie, fie ca acum, la Cluj, unde am revăzut, după 44 de ani, pe cîteva dintre ei. Am avut satisfacția să aflu printre ei savanți, medici, profesori universitari...

- V-am „abătut” de la acel drum început în seara zilei de 2 mai 1944, cînd ați părăsit, la ora înserării, Clujul. Ce „cale” ați ales?

- Cea a Aitonului. Cred că vreo patru ore am tot mers. Un drum greu, cu multe clipe de panică, cu

→
 atenția încordată la maxim. Călăuzele noastre erau doi țărani din Aiton. Ne-au făcut un instruc-taj foarte sever, ca niște adevărați specialiști ver-sați în asemenea acțiuni: când trebuie să ne oprim, la ce semn să ne continuăm drumul, când și cum să rămânem pierduți printre tufișuri. Cu polonezii a fost mai greu; adesea, comunicarea se făcea prin intermediul semnelor. Cum spu-neam, drumul a durat cam patru ore. A fost foarte obositor pentru mine și pentru soția mea. Am descris calea aceasta într-un capitol publicat în cartea **Memorial Volume for the Jews of Cluj — Kolozsvár** (New York, 1970 și 1988). Când ne-am știut trecuți în România, ne-am simțit în deplină siguranță. Știam că de acum planul cu care plecasem, de a sprijini comunitatea mea,

vestea turtuna ce avea să vină...

– Mi-aș permite o întrebare: ați deținut o func-ție de mare responsabilitate în viața Transilva-niei. În acea lume în care ați trăit, ce-ați putut face pentru ca viața evreimii din Transilvania de Nord, datorită de către Hitler și Mussolini Regatului Ungariei, să-și păstreze sensurile ei umane, firești?

– Vedeți, pericolul nazismului amenința întreaga evreime din Transilvania de Nord și din Ungaria. Se simțea tragedia care era pusă la cale prin pla-nuri draconice mai de demult. Fiecare zi aducea cite o surpriză: arestări, confiscări de bunuri, în-josiri, nesiguranță pentru ziua de mâine. Eveni-mente ce-i îndemnau pe oameni să fugă, să se salveze. Dar n-au făcut-o. Au continuat să creadă în justiție, în constituție, în miracole. În acele zile



În 1940, în urma Diktatului fascist de la Viena, Ungaria horthystă ocupă Transilvania de Nord, declanșind o sînge-roasă prigoană împotriva ro-mânilor, care constituie co-vîrșitoarea majoritate a populației, a evreilor și altor naționalități. Masacrele în masă săvîrșite la Ip și Trez-nea, Moisei și Sărmaș, ca și în alte localități (imaginea din stînga), torturile și chinu-rile atroce la care sînt supuși bătrîni și tineri, femei și copii, mulți dintre ei silii să-și părăsească averile și casele, tri-miși la muncă de sclavi în Ungaria sau, pur și simplu, uciși prin împușcare, spînzu-rare sau decapitare, raderă de pe fața pămîntului a unor așezări și ctitorii istorice ale românilor (imaginea din dreapta, surprinsă în comuna Căpeni, județul Trei Scaune, strivirea celor mai elementare drepturi ale populației autoctone în numele „ideologiei naționaliste ungare” – se constituie ca un tragic me-mento al uneia din cele ma-negre epoci din frămîntata istorie a Transilvaniei.

poate fi realizat. La Turda, în miez de noapte, am fost primiți în casa unor evrei binevoitori, care ne-au oferit tot ce aveau ei mai bun.

Nu pot să nu amintesc de munca complicată și periculoasă a unor evrei din Turda, cu ajutorul cărora au fost create condiții de siguranță, de ca-zare, de călătorie la București, au fost procurate ori „fabricate” documente de identitate pentru mii de refugiați evrei. În fruntea acestor oameni cura-joși și întreprinzători se afla Arjeh Hirsch-Eldor, care coordona munca plină de riscuri și sacrificii a lui Emric Moskovitz, Estera Goro, Carol Mosko-vitz și Iacob Abraham, pe care l-am revăzut în aceste zile la București. La Turda au fost elabo-rate și viitoarele planuri de acțiune, care preve-deau măsuri adecvate noilor împrejurări...

– Vă referiți la apariția ghetourilor?

– Da, și la aceste „ghetouri”. Organizarea lor în Ungaria era iminentă. Dar, cum am spus, nu pre-

de frămîntare și de maximă disperare, ca șef ra-bin am căutat, desigur, ajutoare. Și am făcut o predeți-mă, chiar cu toate puterile. Sigur, întii am încercat să lupt împotriva înființării ghetoului căutîndu-mi mai întii pe cei cu care colaborasem pe capii bisericilor maghiare din Cluj. L-am cău-tat pe consulul Elveției la Cluj, ca și pe alți o-meni influenți care ar fi putut interveni în favo-re noastră, cu ceva în fața furtunii ce începuse să se dezlănțuie. Am mers și la prefectul jude-țului, un baron, la care mai așteptau atunci pri-miți dr. Emil Hatiegaru, eminentul profesor la facultății de drept din Cluj și fost ministru de ju-stiție al României, și Raoul Sorban, pe care îl co-noscusem în anii 1938-1939, cînd fusese direc-torul de cabinet al rezidentului regal de la Cluj, Coriolan Tătaru. În anul 1939, la o recepție din în onoarea regelui Carol al II-lea la care am fost in-vitat și eu, salutîndu-l oficial pe suveran, în numele

munității evreiești, m-a vizitat Raoul Șorban, pentru a-mi comunica dorința regelui de a mă vedea, la București, șef-rabin al cultului mozaic din România, dorință despre care au scris atunci și „*Timpul*”, și „*Universul*”.

- *Gînd, din cîte știu, neîmplinit!*

- De intrat, am intrat și eu în competiție, scriind chiar și o lucrare care a fost publicată în *Curierul Israelit*, spre sfîrșitul anului 1939, în care am evocat istoria șef-rabinatului. Era un preludiu al intrării mele în București. Dintre cei 9 candidați care ne-am prezentat, a fost ales distinsul și învîțatul dr. **Alexandru Șafran**, un luptător de mare curaj și prestigiu pentru cauza evreimii din România în timpul holocaustului, venit din Moldova, azi șef-rabin la Geneva, în Elveția. Printre numeroasele și valoroasele sale scrieri se află ci-

ite și nici amploarea lor cunoscută. A fost un calvar. De la o zi la alta dramele trăite de evrei se amplificau. Vă spuneam că tot ce s-a întîmplat a fost o surpriză pentru evreime. Nu se putea imagina ca imposibilul să se transforme în realitate. Așadar, în Transilvania evenimentele se schimbau de la o clipă la alta. Organizarea ghetourilor, începută pe la jumătatea lui aprilie '44, a ajuns și la Cluj, ceva mai tîrziu: la 2 mai. 18 mii de evrei clujeni, adică absolut toți cîți se aflau aici, au fost duși în ghetou...

- *Unde a fost instalat?*

- După modelul nazist, ghetourile se aflau în apropierea garilor, ca astfel încărcarea oamenilor în vagoane să se facă mai ușor. Așa a fost și la Cluj. La cîrămidărie - situată în apropierea gării - existau platforme acoperite pentru uscarea că-



teva dedicate acțiunilor - multe inițiate chiar de d-sa - de salvare a evreilor. Nu de mult a apărut **Resisting a Storm. Rumania 1940-1947. Memoirs** (Jerusalem, 1988), o carte care ar trebui să fie neapărat tradusă în limba română. Șafran era susținut de Mișu Benvenisti, Saroian și alții. Fi-rește, eu m-am întors atunci la Cluj. Dar după 4 ani, într-o seară tîrzie de mai, după ce am trecut în România, pe la Aiton, iar de aici mai departe, la Turda, de unde am luat drumul spre București. I-am sunat la telefon și i-am vorbit în ebraică. M-a primit imediat. Am discutat îndelung, încercînd să găsim soluții de salvare a celor care se aflau deja în ghetourile din Ungaria.

- *Realitățile despre tragedia din Transilvania de Nord erau știute la adevăratele lor dimensiuni?*

- Nu, nu, la București acele apocaliptice întîmplări din Transilvania n-au fost nici măcar bănu-

rămizilor. Aveau doar acoperiș, să nu plouă cără-mizile, ca acestea să se poată usca la dogoarea soarelui. Numai că soarele era foarte zgîrcit în acel mai, mereu invadat de ploii ce nu mai con-te-neau. Ploua și era frig. În asemenea condiții ne-mane au fost ținuți bărbați, femei, bătrîni, bol-navi, copii, cei 18 000 de evrei din Cluj, pînă au fost transportați la Auschwitz. Între 25 mai și 9 iunie 1944, îngrămădiți în vagoane, evreii au fost evacuați din ghetoul din Cluj. Astfel a luat sfîrșit existența evreimii clujene. Gîndiți-vă: au fost as-sinați 80 la sută dintre evreii din Ungaria, în ca-merile de gazare de la Auschwitz-Maidanek, după cele două mari sărbători de obște - paștele și examenele de sfîrșit de an ale elevilor - și arși în cuptoare.

- *Dumneavoastră, domnule dr. Carmilly, ce ați reușit să mai întreprindeți la București?*

→
 În timpul cît am stat, atunci, la București, m-am atașat muncii complicate a conducătorilor evreii în relațiile lor cu autoritățile românești, și în special cu Mihai Antonescu, de a înlesni acțiunea de salvare a semenilor noștri. Mă refer în special la intensa și rodnică activitate întreprinsă de șef-rabinul dr. Al. Șafran., Dr. W. Filderman, dr. Issu, M. Benvenisti, Jack Cihen, dr. Corneliu Iancu și alții. Căile de salvare organizate de noi - cu ajutorul unor neevrei - de-a lungul graniței continuau să funcționeze. Am întilnit, ca să dau un singur exemplu, sute, poate chiar mii de refugiați evrei în birourile și în curtea Organizației Române de Turism (ORAT), cu sediul în Calea Văcărești nr. 4. Refugiații, dar și evreii din România, luptau pentru a primi un loc pe o șalupă destinată transportului de cărbune, ce urma să plece, pe mare, în Palestina. Toate acestea se petreceau în lunile

peste două mii prin zonele Oradea, Tinca, Luduș, Sărmaș. Numărul refugiaților salvați este în jur de 16.000. O cifră ce nu cuprinde refugiații sosiți la Sulina cu vapoarele. Și nici pe cei care s-au salvat individual.

- La Sulina, de unde veneau?

Din teritoriile aflate sub control german. De pildă, la începutul anului 1940, la Sulina se aflau 500 de refugiați, veniți - cu ajutorul organizațiilor "îneretute" evreiești din Europa - să caute în așteptarea unor posibilități de a pleca mai departe, spre Palestina. Acei grupuri au ajuns la Constanța, într-o vreme cînd și comunitățile noastre se aflau în situații dificile. Dar disperata căutare a drumurilor de salvare a evreilor a început imediat după ce Hitler a pus mina pe putere. Între 1933 și 1937, cam 140 de mii de evrei au reușit să părăsească Germania. După anexarea Austriei, iar apoi după ocuparea Cehoslovaciei și a Polo-



Moshe Carmilly-Weinberger (stînga) și Raoul Șorban, în epoca Diktatului de la Viena

mai-iunie 1944, cînd submarine germane dădeau circoale portului Constanța, iar presiunile lui Hitler asupra României erau, practic, echivalente cu întarea de ocupație!

- Peste ani, cercetările de arhivă și documentele au lămurit și „statistic” eforturile din acele zile dramatice: cîți evrei au reușit să se salveze?

- V-am spus: în Europa, pentru evrei existau doar două căi de salvare: prin Pirinei, în Spania, sau prin România, în Palestina. Cîți și-au găsit salvarea cu ajutorul României și al românilor? Iată cifrele date de „Vaad Hahatzelah” din Budapesta: cam 6-8 mii prin zona Clujului (majoritatea - 3-4 mii - în lunile aprilie-iunie 1944), circa 6 mii prin punctele organizate în zona Békéscsaba-Arad, iar

nii - în martie și, respectiv, în septembrie 1939 - valurile celor care se refugiau au început să fie tot mai dese. Rețineți: în cursul anului 1939, 20 de mii de evrei refugiați din Polonia, Cehia, Slovacia și Germania - cam jumătate provenind din Polonia! - s-au străduit să ajungă prin Ungaria în România pe toate căile: pe drumuri neumblate, pe jos, cu trenul, iar mai tirziu, așa cum spuneam, pe Dunăre, cu vapoarele. Mulți dintre acești refugiați au ajuns la Cluj, unde, în anul 1936, am înființat un Comitet local pentru refugiați. Dar la sfîrșitul anului 1939 a fost nevoie de crearea unui organ mai puternic, pentru a putea face față numărului tot mai mare de refugiați. De aceea, din inițiativa mea a luat ființă - cu participarea tuturor comunităților din nordul Transilvaniei și din Ba-

nat - Comitetul Refugiaților Evrei din Nordul Transilvaniei și Banat.

- În Transilvania nu venise încă ora Diktatului. Vă întreb ce atitudine a avut România?
- În anii 1936-1940 autoritățile române nu numai că au închis ochii, tolerând activitatea Comitetului, dar ne-au și ajutat să tranzitam pe evrei!
- Cum, domnule profesor?
- De pildă atunci când a trebuit nevoie, ne-au dat însoțitori, mai ales când era vorba de tranzitarea unor grupuri. Ne-au ajutat apoi organele de poliție, după ce gardienii aflați la post în gară îi îndrumau pe refugiații-evrei spre sediul comunității. Nu era greu să știe care sînt: erau oameni cu spaima în suflet, și știau limba, venind de departe, apoi mai era și îmbrăcămintea... Ce făceau cu ei atunci cînd îi găseau? V-am spus mai înainte: îi îndrumau, dar cel mai adesea îi conduceau personal spre sediul Comitetului, unde

larga ei difuzare. A fost un indiciu că evreii nu aveau de ce să se teamă și să se ferească de autoritățile române. Am constatat, de altfel, din practica activității noastre, că autoritățile din România au socotit acțiunea de salvare a evreilor drept o acțiune umanitară și au considerat-o, cu înțelegere și bunăvoință, ca o acțiune pe deplin justificată și necesară. Cum altfel ar fi fost posibilă plecarea din Sulina a celor peste 2.500 de evrei refugiați care se aflau acolo, la 31 martie 1940? Pregătirea călătoriei pe mare, alimentele, îmbrăcămintea și medicamentele au necesitat mai bine de 5 milioane de lei. O sumă foarte importantă! Și e vorba aici doar de un singur caz, dar asemenea cazuri au mai existat. Dincolo de bani e vorba de aprobarea pe care a trebuit s-o dea statul român. Un act singular, pe care doar România l-a făcut atunci. Cînd fac această afirmație am în vedere și constătuirea de la Evian, la



Ierusalim, aprilie 1987. Cu Raoul Șorban, la Yad Vashem - ceremonia sădirii pomului pe „Aleea amintirilor”

primeau sprijinul de care aveau nevoie. Apoi, însoțiți de oamenii poliției, porneau spre București, în deplină securitate. Mulți au părăsit însă Clujul, plecînd individual, conduși la gară de un membru al comunității, care le cumpăra și bilete de tren.
- În anul 1939, spre sfîrșitul lunii decembrie, Comitetul Refugiaților Evrei din Nordul Transilvaniei și Banat a publicat în cotidianul evreiesc din Cluj „Uj-kelet” o chemare emoționantă. Ce ecou a avut?
- **Chemarea**, publicată în limbile română și maghiară, pentru ajutorarea refugiaților, a avut ca efect colectarea unor sume importante de bani și diverse donații. Altceva rămîne însă ca atitudine plină de demnitate: faptul că s-a încuviințat publicarea acestei **Chemări**. Faptul că s-a permis

care au participat, la 6 iulie 1938, reprezentanți ai 32 de state. România a fost atunci reprezentată de un observator. În afara României, nici unul dintre cele 32 de state n-a fost dispus să acorde ajutor evreilor.
- **Ce credeți că a determinat această atitudine?**
- Nici în România viața evreilor nu a fost lipsită de frămîntări, riscuri și tragedii, deși opinia publică, în general, nu era ostilă evreimii. Am fost martorii manifestațiilor antisemite organizate de mișcarea legionară în Transilvania, în 1927. La Oradea, Huedin, Cluj, studenții fasciști au năvălit în sinagogi, au profanat cărțile noastre sfinte, au brutalizat oamenii. După acest preambul au urmat, în perioada războiului, și în legătură cu

→
 acesta, tragicele evenimente din anii 1941-1944, în Bucovina, Basarabia și Transilvania, în cursul cărora au fost sacrificate mase de evrei în împrejurări greu de imaginat și de descris astăzi. Cine ar putea uita oare cumplitele suferințe și întâmplări din țes. Trenurile Morții, exploziile îngeroase de atrocități? Cercetătorii istoriei celor ani nu au lămurit încă amănunțit pierderile suferite de evrei în acea perioadă. Pe de altă parte, când, în vara anului 1942, așa cum se știe, delegatul lui Eichmann la București, Gustav Richter, credea că a și obținut aprobarea lui Ion Antonescu pentru deportarea evreimii din România, operațiunea a fost zădărnicită de acțiunile unor forțe politice interne și externe. Se poate afirma că a fost vorba de un caz fără precedent într-o țară aflată, practic, sub ocupația armatei lui Hitler. La București exista un „Jewish Council”, unde au activat șef-rabinul dr. Alexandru Șatran, dr. Wilhelm Fil-

gat: că atunci când lumea europea insensibilă spectacolul nimicirii evreilor europeni, România a fost dispusă să primească refugiați evrei și a fost gata să deschidă, pentru salvarea lor, porturile țării. Era un drum bine știut de toată evreimea, dar, din nefericire, foarte mulți n-au mai apucat să-l facă. Au fost omorâți în mod bestial. Eu n-am bănuț măcar că se poate ajunge la o asemenea bestialitate! Credeam, dimpotrivă, că cea mai importantă realizare a omenirii e cultura, aveam un mare respect pentru patria lui Goethe, a lui Schiller, a atîtor titani pe care i-a dat Germania culturii universale. Mă întreab și azi la o viață de om de-atunci, cum a fost totuși posibil să se ajungă aici, în plin secol XX? E o întrebare care mă obsedează. A fost o tragedie a omenirii. O mare tragedie a secolului XX. O tragedie în care din România au răzbătut totuși, în suferințele celor aflați atunci în mare primejdie, raze de speranță
 - S-a scris istoria acelor zile, luni și chiar ani



La București, la mormîntul dr. Iuliu Hossu

derman, Mișu Benvenisti, dr. Cornel Iancu, Jack Cohen și alții. Este meritul lor și al celor care i-au sprijinit că în anul 1943 a fost readus în țară un prim grup de evrei deportați în Transnistria, cu un mare număr de copii orfani. A fost o luptă dramatică pentru supraviețuire. Rămîne, pentru istorie, un adevăr incontestabil faptul că în spațiul Europei Centrale și Sud-Estice a existat o singură posibilitate pentru evrei de a ieși din cercul de foc al teroarei naziste, o singură speranță de a se salva în acei ani ai cumplitelor masacre - aceea de a pleca prin porturile românești spre Palestina, cum s-a întîmplat și în lunile mai-iunie 1944! Oricum ar fi privită această stare de lucruri, în orice fel s-ar analiza cele petrecute cu evreii din România, rămîne un adevăr ce nu poate fi ne-

dramatici, domnule dr. Moshe Carmilly?

- Acest capitol nu s-a scris; se știe încă foarte puțin despre acțiunile de salvare de pe teritoriul României, după cum și despre rolul organizațiilor sioniste de tineret în aceste acțiuni. Acest capitol eric își așteaptă cronicarul autorizat.

- *Viața dumneavoastră ce curs a urmat?*
 - Rănile din sufletul meu au continuat să crească, iar în clipa în care am primit vestea că la Cluj nu mai este nici un evreu, am fost copleșit de durere. Vestea aceasta mi-a adus-o la București Raoul Șorban. Conlucasem mult la Cluj cu Raoul Șorban pentru a organiza salvarea evreilor. El a înțeles suferința noastră și cu puterile lui - chiar atunci cînd și el era hăituit -, ca și alți neevrei, oameni cu gîndire umanistă, antifascistă.

ne-a întins mina sa protectoare, sfidînd pericolele la care se expunea. Era tînăr, plin de energie, venea dintr-o familie de vază a Transilvaniei. Era un om care a refuzat să privească impasibil crimele din nordul transilvănean. Și, mai ales, tot ce se petrecea după 27 martie 1944, cînd a început să funcționeze la Cluj administrația de tip nazist. Prin el am organizat cele mai multe drumuri de salvare de pe platforma Feleacului, prin intermediul lui am fost primit de Maniu și am obținut 1200 de legitimații în alb ale partidului național-tărănesc pentru a servi ca documente de identitate evreilor ce urmau să mai treacă din Ungaria în România. M-am simțit atunci obligat să-l întreb pe dl. Maniu cu ce am meritat bunăvoința sa? Am primit următorul răspuns: „Te rog să spui peste tot cum ai simțit omenia românească!” Am și onorat această dorință. Ultima dată în 1986, la **World Congress of Jewish Studies in Ierusalim**. Raoul Șorban a fost gata să facă orice sacrificiu. Chiar și atunci cînd viața îi era în pericol și-i propusesem - și-i procurasem și acte false, pe numele de Robert Smilovici! - să plece împreună cu mine în Palestina, a preferat să mai facă încă un drum la Cluj, apoi altul, pentru a mai salva oameni în mare suferință și pentru a mai revedea cum funcționează rețelele de salvare. Dar cînd a trecut granița de la Feleac cu legitimațiile pe care mi le dăduse dl. Maniu, a rămas uluit: în curs de șase săptămîni, autoritățile maghiare de ocupație goliseră ghetoul din Cluj!

A fost o știre cumplită. Una care confirma zvonurile ce se răspîndiseră încă de la sfîrșitul lunii aprilie 1944. Dar și spre alte strigăte de durere s-a mai întors apoi Raoul Șorban, în Transilvania, încît n-a mai dat curs planului nostru de a pleca în Palestina...

- *Dumneavoastră cînd ați plecat?*

- Pe la începutul lunii iunie, după ce Mihai Antonescu a revenit dintr-o vizită oficială făcută în Italia, la Vatican, și și-a dat seama că Hitler a pierdut războiul, guvernul mareșalului Antonescu s-a arătat dispus să admită oficial emigrarea evreilor în Palestina. Lui A.L. Zissu i s-a recunoscut calitatea de reprezentant al **Jewish Agency** în România, calitate în care a deschis birourile ORAT la București și a obținut documente de identitate pe timpul șederii refugiaților în România, ca și documente oficiale de călătorie pentru a pleca în Palestina. Fiindcă Antonescu aprobase plecarea a patru vapoare din portul Constanța cu refugiați, cu copii orfani din Transilvania și cu alți evrei din România care vroiau să emigreze. Cu vaporul „Kazbek”, sub numele de Gottesman, am plecat și eu spre Palestina, unde își avea sediul Centrala Comitetului de salvare, Vaad Hanatzalah. Oficialitatea turcă nu mi-a permis să cobor la Istanbul, astfel am putut comunica cu Hayim Barlasz doar într-o luntre, supravegheați de un ofițer din marina turcă.

- *Cum ați fost primiți în Palestina, atunci, în vara lui '44?*

- În acea vreme teritoriul Palestinei se mai afla sub mandat britanic. Astfel, călătorii vaporului „Kazbek”, sosiți din România, au fost considerați și tratați ca imigranți ilegali, fiind internați în lagărul de la Ateis, lângă Haifa. După părăsirea lagărului am încercat să-i mobilizez pe conducătorii

evrei ai Palestinei, între ei pe dr. Isaac Herzmarele rabin al țării, pe Isaac Grünbaum, președintele organizației „Vaad Hanatzalah”. Între timp am ocupat postul de director al școlii de Afu funcționînd în această calitate doi ani, răstimp care, în semn de revoltă și durere, am refuzat orice contact cu lumea. Am trăit în afara ei. N-a citit nici un ziar, n-am ascultat radioul, nu am mers la nici un spectacol. O atitudine la care m'indemnă durerea pricinuită de masacrarea celor șase milioane de evrei care au pierit în împrejurări fără precedent în istoria omenirii. După doi ani, am fost transferat la Tel-Aviv, la o școală foarte importantă. Dar știți ce au făcut elevii mei din Afula? Au trimis o scrisoare prin care înștiințau despre faptul că sînt în grevă și că o vor încehea doar atunci cînd „se va întoarce la Afu profesorul Moshe Carmilly-Weinberger!” O scrisoare emoționantă, pe care o consider pînă a prezent cea mai mare distincție ce mi-a fost acordată vreodată. Alți doi ani, pînă în 1950, am lucrat în cadrul Ministerului de Externe, iar apoi în diplomația Israelului, pînă în anul 1956, cînd am plecat în Statele Unite, chemat la **Jeshiva University** din New York.

- *O vreme, în anii dedicați diplomației, v-ați aflat și la Budapesta...*

- Așa este. Am lucrat la Ambasada Israelului din capitala Ungariei imediat după înființarea Israelului. La început, am fost invitat la Moshe Sharet ministrul de externe de atunci, să conduc departamentul Ungaria-România-Finlanda. Apoi am fost trimis la Budapesta, așa cum spuneam, și am îndeplinit o importantă misiune: am condus Oficiul de emigrare, facilitînd plecarea a peste 3000 de evrei în Palestina.

- *Cum ați regăsit Clujul, după 44 de ani?*

- Chiar drumul de la aeroport pînă aici, la hotelul „New York”, cum se numea odinioară, a fost o mare surpriză. Orașul s-a dezvoltat foarte mult, dar, ca să vă răspund la întrebare, cred că mi-ar trebui multe zile ca să-l cînoșc, să-l recunosc și să-l compar cu imaginea pe stăruie în memoria mea. Prima mea grijă a fost să-mi reîntîlnesc prietenii de odinioară, dar majoritatea lor se odihnesc în cele trei cimitire evreiești pe care le are Clujul. I-am revăzut pe foștii mei studenți, cei care mai sînt în viață și trăiesc la Cluj. M-am oprit cu pietate la Monumentul Morților, după aceea la mormîntul lui Antal Márk, acel mare educator împreună cu care, în decurs de șase săptămîni, atunci cînd autoritățile maghiare au interzis accesul copiilor noștri la școlile de stat, am înființat cele două licee evreiești, de băieți și de fete. M-am oprit apoi la mormîntul compozitorului Max Eisikovits. El a fost un om deosebit, care a adus mari servicii culturii noastre, prin culegerea sa din folclorul muzical al Hassidimilor din Maramureș, editată cu ajutorul meu, pentru a perpetua o creație de o rară frumusețe, altfel sortită pieririi. Am căutat apoi mormîntul sorei mamei mele.

- *Îmi imaginez că reîntîlnirea cu sinagoga a fost încercată de emoție. Mă gîndesc și la faptul că, la scurt timp după ce a trebuit s-o părăsiți, a fost aruncată în aer.*

- Sinagoga mea de odinioară, veche de o sută de

ani, a fost reconstruită atât de fidel încît, practic, n-am observat nici o diferență. Evident, am fost tulburat și de revederea cu credincioșii. Cu sentimente greu de descris, am urcat din nou pe amvonul meu, unde, în 1934, la aceeași sărbătoare ca și acum - Shabnoth-Pentecost - m-am prezentat pentru prima dată în fața comunității mele, și unde apoi, vreme de zece ani, m-am străduit să fac față obligațiilor mele preoțești. Am trăit și sentimentul unei mici victorii, datorită faptului că, după 44 de ani, mi-a fost dat să vorbesc din nou comunității mele, foștilor mei credincioși și elevi, în biserica refăcută din ruinele sale în mijlocul cărora - minunea minunilor! - a rămas nevătmată „candelă-vesnică”, reaprinsă de credincioșii care au supraviețuit holocaustului.

- Cine v-a mai ajutat în acele zile dramatice?

- E destul de mare această listă și, dacă mi-aș propune s-o conturez, cu siguranță că ar fi incompletă. Ce să vă spun? Prin mijlocirea lui Raoul Șorban s-a realizat cea mai mare parte a acestor acțiuni de ajutorare a salvării evreilor. Acțiuni la care a participat direct Emil Hațieganu, episcopul Iuliu Hossu, dr. Aurel Socol, preoții greco-catolici și ortodocși Titus Moga, Florea Mureșanu, Vasile Aștileanu, Cosma, Stănescu și alții. De asemenea, nu-i pot uita pe Eugen Filotti, ambasadorul României la Budapesta, pe consulul României la Oradea, Mihai Marina, pe colonelul Mihai Gurgu, atașat militar la consulatul din Cluj, cu mașina căruia, condusă de șoferul Releanu, au fost trecuți mulți evrei peste graniță, folosind de obicei... port-bagajul! Mă gândesc apoi cu respect la colonelul Victor Cupșa din Turda, care ne-a furnizat sute de documente de călătorie pentru evreii refugiați, la Coriolan Tătaru, fostul rezident regal de la Cluj, stabilit după Diktat la Sibiu, unde s-a mutat Universitatea din Cluj. Dar dincolo de aceste nume, pe care mi-ați cerut să le enumăr, se află marea masă a populației românești - atît cea din zona de graniță, cît și cea din nordul Transilvaniei. Și din nou trebuie să-i amintesc pe acei evrei de la Turda, despre care am vorbit și care au realizat o acțiune eroică.

Mi-aș îngădui încă o precizare pentru cei ce vor scrie cronică istorică a acelor zile. Fuga evreilor din Ungaria în România era bineștiută de nemți. Consulul Germaniei de la Cluj, dr. Kauntz, care îmi era vecin, îl informa conștiincios pe ambasadorul Manfred von Killingen, la București, despre amploarea trecerilor de graniță de către evrei în România. Sub puternică presiune germană, Ion Antonescu a publicat la 3 mai 1944 un decret prin care evreii care treceau clandestin granița erau condamnați la moarte, ca și cei care le ofereau adăpost! Trebuie însă să menționez că nu cunosc nici un caz de condamnare la moarte a vreunui evreu pentru trecerea frauduloasă a graniței în România în perioada mai-septembrie 1944! Iar în ce mă privește, vă informez că în capitala României, la București, fiindu-ne frică numai de agenții germani, am circulat liber, nestingherit de nimeni, însoțit de Filderman, frecventînd birourile Crucii Roșii. La fel cum m-am întîlnit, în acele zile și săptămîni, cu șef-rabinul Alexandru Șafran, cu A.L. Zissu, C. Iancu sau M. Benvenisti, care ziua și noaptea osteneau în interesul refugiaților evrei

și ai plecării lor în Palestina. Știam că munca lor nu este fără pericole, că în ianuarie 1944 conducătorii tineretului sionist au fost arestați. Că însuși Zissu a fost internat pentru cîteva săptămîni la Tîrgu Jiu, la începutul anului 1942. Că mai știam că același Zissu, la începutul anului 1944, a participat la două ședințe guvernamentale, sub președinția lui Mihai Antonescu, și a putut trata oficial, ca delegat în România al lui **Jewish Agency**, în interesul emigrării evreiești. Și mai știu ceva: că la 19 iunie 1944 atunci cînd mă aflam și eu la București și dinlogurile româno-evreiești își aveau o desăvîșită firească, cu cele mai profunde sensuri amare, Mihai Antonescu i-a adresat o scrisoare lui Zissu - despre care am mai vorbit - prin care se acorda permisiunea oficială de înfrîntare a Biroului ORAT. Tot în aceea scrisoare se aproba ca patru vase, sub pavilion străin, să plece din portul Constanța avînd la bord refugiați, cu condiția ca și copiii orfani din Transnistria să fie duși în Palestina, iar în cazul cînd ar fi rămas locuri libere, să plece și evreii din România, dacă vor să emigreze. Merită reținut acest fapt: Zissu a reușit să obțină, pe seama refugiaților evrei, nu numai azil politic, ci și posibilitatea de a emigra, de a călători departe, spre Palestina. Un act de frumoasă omenie în vremuri deosebit de grele, act față de care am o recunoștință fără margini!

- Știu că în zilele - totuși puține! - cît ați stat la Cluj-Napoca ați făcut și un drum la Oradea. Într-o lume de amintiri frumoase. O zonă în care, începînd cu Vascăul, apoi cu Beliușul și împrejurimile, ați început zbuciumatul urcuș al vieții. Ce n-ați reușit totuși să revedeți în acest răstimp?

- În aceste săptămîni - care au trecut prea repede - am mai vizitat comunitățile evreiești de la Oradea și Brașov. Am aflat de la conducătorii acestora despre activitatea lor rodnică, liberă, pe plan spiritual și organizatoric, am frecventat cantinele lor atît de bine utilizate. Am întîlnit prea puțini tineri. Cum se știe, în România, azi, nu se mai află decît vreo 20 000 de evrei, majoritatea - circa 12 000 - locuind în București. Toți ceilalți s-au stabilit în altă parte, cei mai mulți în Israel. Ce aș mai fi dorit să revăd? Localitatea Crasna din județul Sălaj, unde au trăit bunicii mei, și Vascăul din Bihor, unde am petrecut o bună parte din copilărie. Sper să revin cît mai curînd!

- O ultimă întrebare: cu ce gânduri părăsiți țara noastră?

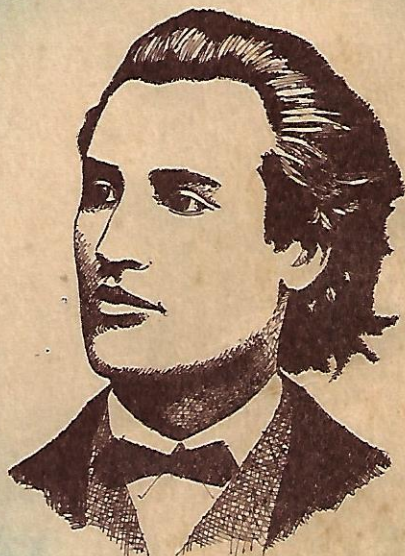
- Din depărtarea celor 44 de ani care au trecut, azi dispun de o perspectivă care îmi permite să apreciez semnificația salvării vieții refugiaților evrei - și neevrei - într-o lume însingerată și inumană. Fie-mi îngăduit să afirm că nu am fi fost capabili să realizăm această operație dacă nu am fi primit ajutor din partea unor români cu gîndire umanistă. Îmi revin în minte cele spuse în Talmud: „Cine salvează un om, salvează o lume întreagă!” Este gîndul de suflet pe care îl îndrept din toată inima spre poporul român, cînd doresc să-i mulțumesc pentru ajutorul dat evreilor din Transilvania de Nord în împrejurările despre care am vorbit cu dv.

CONSTANTIN MUSTAȚA

Almanah flacăra

19

89



M. Eminescu

■ DIN CUPRINS: CENTENAR EMINESCU, CENTENAR CREANGĂ ■ INTELIGENȚA ROMÂNEASCĂ ÎN ACȚIUNE (MEDICINA, CHIMIE, ELECTRONICĂ, COSMOS ETC.) ■ MIRACOLELE GENETICII ■ UN ALMANAH ÎN ALMANAH: „FLĂCĂRA FAMILIEI” ■ VINE CIRCUL! ■ CORRIDA - JURNAL LUSITAN ■ UN CALĂRET ÎN EPOCA ATOMULUI ■ SARACII ȚĂRILOR BOGATE ■ MARTE AȘTEAPTA OMUL ■ PORȚRETE ȘI CONVORBIRI DESPRE ȘI CU: HENRIETTE DELAVRANCEA, ȘTEFAN ODOBLEJA, GHEORGHE TITEICA, IONEL FERNIC, ELVIRA GODEANU, PETRE GUSTI ■ CINE A SCRIS „DOINA LUI LUCACIU”? ■ ÎN CAUTAREA ȚĂRII ATLANȚILOR ■ TEATRU ■ CINEMA ■ MUZICĂ ■ ARTE PLASTICE ■ MODA ■ UMR ■ CUVINTE ÎNCRUCIȘATE ■ 22 DE PAGINI DE SPORT ■ ROMANUL NOSTRU POLITIST: „MISTERUL DIN FOTOGRAFIE” ■ VARIA ■